

DEDE KORKUT

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research
Cilt/Volume 9 Sayı/Issue 23 Aralık/December 2020 s. 89-100
DOI:http://dx.doi.org/10.25068/dedekorkut366
Mainz-Almanya/Germany

Araştırma Makalesi/ Research Article

Selim İleri'nin Ölüm İlişkileri Adlı Romanında Trajik Bir Karakter: "Cemal"

"Cemal" As A Tragic Character In The Death Relations Of Selim İleri

Öz

Türk romanının önemli isimlerinden biri olan Selim İleri, *Ölüm İlişkileri* adlı romanında kültürel yozlaşmayı, kişiler arasındaki çarpık ilişkiyi, bozuk aile bağlarını, toplumda kabul görmeyen cinsel eğilimleri gözler önüne serer. Esere, gençler üzerinden modern dünyanın getirdiği benlik arayışı; aile, gelenek ve toplum bağımsızlığı yansır. Özgürlüklerine düşkün olan bir grup gencin birbirleriyle olan aşk, sevgi, arkadaşlık ilişkileri genellikle olumsuz bir dille okura sunulur. Roman kişilerinden "Cemal", oldukça sıradışı biri olarak karşımıza çıkar. "Cemal" aynı zamanda romanın en trajik karakteridir. Modern dünyanın meşru bir ilişki biçimi olarak sunduğu eşcinsellik kavramı, "Cemal" karakterinde vücut bulur. Eşcinsel kimliğiyle sürekli ön plana çıkarılan "Cemal" üzerinden, Türk toplumunun eşcinselliğe bakışı ortaya kounulmaktadır. Bilinçaltı dürtülerin ötelenmediği karakterde, kişi kendisini hissettiği gibi topluma kabul ettirmeye çalışır. Bu, "Cemal" açısından hiç kolay olmaz. Özellikle onun erkek arkadaşları tarafından hem cinsel eğilimi hem de geçimini sağladığı çevirmenlik yönü, sürekli aşağılanır ve kendisinin bulunmadığı ortamlarda alay konusu edilir. Cemal, tutkuyla bağlı olduğu arkadaşı "Uğur"dan istediği ilgiyi görmediği için hayatı bir mutsuzluk sarmalına dönüşür. Trajik bir karakter olan "Cemal"ın sosyal yaşamı; bilinçaltı ve kolektif bilinçdışı dürtüleri, romanda karakter tahlilinde farklı bir okuma sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Cemal, Eşcinsellik, Modern Çağ, Bağımsızlık, Araf

Abstract

One of the most important names in the Turkish novel, Selim İleri reveals cultural corruption, distorted relationships, broken family ties, and unacceptable sexual tendencies of society in his novel *Ölüm İlişkileri* (The Death Relations). This work deals with the search for the self brought by the modern world and the dislinkage between family, tradition, and society among young people. The love, respect, and friendship relationships of a group of young people who are fond of their freedom are often presented to the reader in a negative language. Cemal, one of the characters of this novel, appears as an extraordinary person. Cemal is also the most tragic character of the novel. The concept of homosexuality, which the modern world offers as a legitimate form of relationship, is embodied in the character of "Cemal". "Cemal", who is constantly brought to the fore with its gay identity, reveals the Turkish society's view of sexuality. In the character where the subconscious impulses

Mehmet Şahin YAVUZER*

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Sorumlu Yazar/ Corresponding Author

* Dr., Öğretim Üyesi
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van-Türkiye.
Elmek: yavuzsahin853@gmail.com
ORCID: 0000-0002-4981-000

Makale Geçmişi/ Article History

Geliş Tarihi: 25.08.2020
Kabul Tarihi: 07.09.2020
E-yayın Tarihi: 15.12.2020

are not suppressed, the person tries to impose himself on the society as he feels. This is not easy for "Cemal". Especially, his sexual orientation and his work as a translator are constantly humiliated and mocked by his boyfriends in environments where he is absent. Since Cemal does not see the interest he wants from his friend, Uğur, whom he is passionately connected with, his life turns into a spiral of unhappiness. Cemal, whose social and economic life is tragic, presents a different reading analysis of the characters with the subconscious and collective unconscious impulses in the novel.

Keywords: Cemal, Homosexuality, Modern Age, Dislinkage, Purgatory.

Giriş

Edebiyatta tip ya da karakter tahlili yapılırken roman yazarı ile romancının yaşadığı zaman arasında bağlantı kurularak yorumlama yapılır. Roman, şiir ya da öyküdeki kişilerin özellikleri, yaşadıkları dönem ve hâkim siyasi ideolojiyle de örtüşebilmektedir. Bunun yanında yazarın fikirleri de eserdeki karakterler üzerinde etkilidir. Örneğin dini değerleri önemseyen bir yazar, genellikle kurmaca olan eserdeki kişilerin cinsel yaşantılarını, toplumsal normların dışına çıkarmadan işler. Seküler hayatı benimseyen bir yazar, cinselliği doğal yönleriyle açık bir şekilde eserine yansıtabilir. Sosyalist düşünceye sahip bir yazar ise cinselliği kendi ideolojik hayat tarzı çerçevesinde ele alır. Dolayısıyla cinsel davranışları eserlerine yansıtan yazarlar, öncelikle kendi fikir dünyasını daha sonra çağın gereklerini göz önünde bulundururlar. Bu konuyla ilgili Jale Parla, "edebi kişiliklerin, her şeyden önce çağlarını temsil ettiklerini" (Parla, 2005: 77) ifade eder. Bir çağda yazılan eserlerin çoğunda tiplerin benzer davranışlarını görmek mümkündür.

Romanlarda karakterlerin benzer davranışları, Batı'da olduğu gibi edebiyatımızda da görülür. Osmanlı'nın Batı'nın üstünlüğünü kabul etmesi, Tanzimat Fermanı'yla ilan edilirken Tanzimat edebiyatındaki romanlarda Doğu-Batı arasındaki karşılaştırmalar eserlerdeki karakterlere yansır. Milli edebiyat ilhamını milli mücadeleden alır, Cumhuriyet dönemi edebiyatında özellikle 1920-1940 arası zaman diliminde, cumhuriyetin kuruluşundaki Anadolu insanının mücadelesi görülür. Romanlardaki tipler de bu hâkim yaşayışa göre şekillenir. Romanda, 1950'li ve bundan sonraki yıllarda Avrupaî fikir akımlarını özümseyen, bunları hayatlarına ve eserlerine yansıtan yazarlar, roman karakterlerinin özelliklerini bu fikirlerle örer. Özellikle Varoluşçuluk, Psikanalizm, Sürrealizm gibi yöntem ve akımlar, tiplerin hayat tarzlarına yerleştirilir. Modern roman tekniklerini eserlerine yansıtan yazarlar, bireysel sorunları ön plana çıkararak yeni bir açılım oluştururlar. Bu yazarlardan biri de Selim İleri'dir.

Selim İleri romanlarında, gözlemlerinden yola çıkarak, daha çok sıra dışı yaşayışları işler. Alışılmadık hayatlarla aşkı yoğurur. Bu romanlarından biri de *Ölüm İlişkileri* (1979)'dir. *Ölüm İlişkileri*¹ romanı, Selim İleri'nin Bodrum dörtlemesi diye bilinen *Her Gece Bodrum*, *Ölüm İlişkileri*, *Cehennem Kraliçesi* ve *Bir Akşam Alacası* kitapları arasındadır. Postmodernizmden etkilenen İleri, bu romanında da klasik roman anlatımının dışına çıkar. Romanda zaman ve mekân unsurları birbirine geçer. Anlatı zamanıyla geriye dönüş zamanı yakın paragraflar arasında değişiklik gösterir. Zaman,

¹ Selim İleri, *Ölüm İlişkileri*, Can Yayınları, İstanbul, 1994. "Künyesi verilen romandan aktarılabilecek alıntılarının ayrıca parantez içinde yazar ve tarih bilgisi verilmemiştir."

sürekli geçmiş ile şimdiki zaman ekseninde gelip gitmektedir. Romandaki iç konuşmalar ve zamanda sıçramalar esere derinlik katar ve eseri zenginleştirir.

Ölüm ilişkileri, bir arkadaş grubunun gençlik yıllarında birbirleriyle ve yakın çevreleriyle olan ilişkilerini anlatır. Bu arkadaş grubu Belkis, Doğan, Korkut, Cemal, Uğur, Gökmen ve Emre'den oluşmaktadır. Dört ayrı bölümden oluşan romanın her bir bölümünde bir karakterin diğerleriyle olan yaşayışları anlatılır. Eserin ilk bölümünde bu arkadaş grubunun baskın olan ve erkeklerin aşık olduğu Belkis'in yaşadıkları, üçüncü şahıs anlatıcı ile yansıtılır. Daha sonra art arda gelen paragraflar geçmiş ile şimdi arasında mekik dokur.

Belkis genç ve güzel bir kızdır. O, hayatında hep kararsızlık içindedir. Evliliğinde de bu sorun vardır. Doğan'dan hoşlanmadığı halde onunla hayatını birleştirir. Belkis, aslında evliliği ve cinselliği sevmeyen bir tiptir. Cinsellik ona bayağı ve tiksindirici gelir. Doğan ise Belkis'a bağlanmış ve onu sevmiştir. Belkis'la hayatlarını birleştirdiklerinde Belkis'in evlilikle ve cinsellikle ilgili düşüncelerini bilmez. Doğan ciddi, sağlam bir yuva kurmak isterken Belkis bunlara karşı çıkar ve ona inanmak istemez. Evlilikleri boyunca hiçbir cinsel ilişkiye girmemişlerdir. Bundan rahatsız olan Doğan, Belkis'tan ayrılır. Dul kalan Belkis'in bundan sonraki hayatı, eski arkadaş çevresiyle vakit geçirmekten ibarettir. O, artık çevresindeki erkekler için daha kolay elde edilebilecek cinsel bir nesnedir. Çünkü dul kadın, toplumun gözünde her türlü cinsel arzuya cevap verecek savunmasız bir pozisyonda olduğu algısı bulunur. Dul kadının, "kızlar gibi kendisini korumasını gerektirecek 'bekâret' durumu söz konusu değildir. Bu yüzden de onlar, 'kolay lokma' olarak görülür ve toplumda en fazla tacize maruz kalan" grubu oluşturur (Şengül, 2016: 170). İşte bu amaçla Korkut, Emre ve Gökmen Belkis'la bir ilişki yaşamak isteyen kişilerdir. Gökmen sevecenliği ve samimiyetiyle onun için sadece dosttur. Emre'yle kısa bir birliktelik yaşar ve sonra dost olarak ayrılırlar. Korkut yine Belkis'a ilgi duyan ve onunla hayatı paylaşmak isteyen biridir. Belkis, romanın ana kadın karakteridir. Erkek egemenliğinden hoşlanmayan, haksızlığa karşı duran sosyalist bir kadın prototipidir. Romanda en çok üzerinde durulan bir diğer karakter ise Cemal'dir.

Mutsuz, bağısız ve umutsuz olan Cemal, romanın büyük bölümünde yer alır. Cemal'in küçük yaştan itibaren kadın olmaya dönük meyli gençlik yıllarında somutlaşır. O, eşcinselliğini topluma kabul ettirmekle kalmamış bir erkekle yaşama tercihini de uygulamaya koymuştur. Toplum, Cemal'e öğrenerek bakmaktadır, o da bu yüzden topluma düşman kesilir. Cemal, bütün insanlara düşman iken Uğur'la tanıştıktan sonra bu düşüncesinden vazgeçer. O, Uğur'a aşık olur. Onun güzelliğine tutkun olan Cemal, onsuzluğun sıkıcılığına ve yokluğuna inanır. Uğur, tiyatro oyunculuğu yapan başarılı ve yakışıklı bir gençtir.

Selim İleri'nin yazdığı dönemde toplum açık bir şekilde eşcinselliği kanıksayacak duruma gelmiştir. Aksi taktirde romana eşcinsel bir karakteri başkışı yapmak biraz cesaret gerektirecekti. Yıldız Ecevit, "Sanat yapıtı, içinde bulunduğu koşulların bir ürünüdür." (Ecevit, 2012: 17) der. Batı'ya yönelen Türk devlet sistemi ve Türk toplumunun "modern anlamda eşcinsellikle tanışması" kaçınılmazdır. Avrupa'nın getirdiği, toplumumuz tarafından kabul görmeyen eşcinsellik, bu romanda Cemal karakterinde vücut bulur.

Hasan Aktaş, mevcut sisteme karşı olan her tipin karakterize olduğunu söyler. "Karakterler genellikle mevcut medeniyetin bir parçası olmak istemezler ve ona karşı açık veya gizli tepki duyarlar ve bu tepkilerini de uygun ortam bulduklarında açıkça gösterirler." (Aktaş, 2006: 22). Sistem ya da toplum sadece etnisite veya din dışında cinsiyet olarak da kendisinden olmayana kabul etmez. Eşcinsel ve toplumun savaşı, kabul ile ilgilidir. Toplumun kabulü sadece inanç ile değil, gelenek ile de açıklanabilir. Özellikle Türk toplumunda eşcinselliği kabul edecek herhangi bir işaret göze çarpmaz. Hem Türk örf, adet ve gelenekleri hem de İslam dini bu davranışları sergilemeye karşıdır. Dolayısıyla romandaki Cemal karakteri toplum ve çevresiyle ciddi bir mücadeleye girer.

Selim İleri'nin tercih ettiği eşcinsel karakter, alışıldığı dışındadır. Muhterem Yüceyılmaz Flaubert'in Madame Bovary'si için "Madame Bovary'nin kocası için hissettiklerini, belirtmeyip kararı okuyucuya bırakması gerçekten de 'kalem kırıcıdır.'" (Yüceyılmaz, 2006: 24) ifadelerini kullanır. Alışılmışın dışında olan Cemal için de bu görüş ileri sürülebilir. Selim İleri, Cemal ile ilgili değerlendirmeleri okura bırakmış gibidir. Okur, Cemal'in tüm ömrü boyunca, hep ezik bir karakter olarak insanların karşısına çıkmak durumunda kalacağını kanıksar. Arkadaşları tarafından küçümsenmiş, babası tarafından sevilmemiş, sevgilisi tarafından terk edilmiş bir kişidir o. Her şeyi yarım kalmıştır. Hegel çevirisi, aşkı ve arkadaşlıkları mutlu sonla bitmemiştir. Cemal, hayatın her aşamasında darbe yemiştir. Maddi konuda sıkıntıları ve borç altında geçirdiği hayatı gibi. Eşcinsellerin hayatları bu türden olaylarla doludur.

Jale Parla, Don Kişot tiplemesini analiz ederken onun epizodik arka planını eserine yansıtır. Don Kişot'u okumak yetmez, onu o günkü ve günümüz dünyasında analiz etmek gerekir (Parla, 2013:15). Selim İleri de Cemal karakterini ve yaşadıklarını okura aktarırken geri planda Osmanlı'nın yıkılış dönemini, Batı'nın Türk toplumuna yönelik olumsuz dejenerasyonunu, toplumun değişen değer yargılarını, ötekileşmeyi aktarmak ister. O, Cemal üzerinden eşcinsel bir insanın psikolojisini de okura sunar. Romanda, Cemal kötü biri değildir. Belki de romanın en masum ve samimi kişisidir. Cemal; ötekileştirilmiş, dejenere olmuş, ihmal edilmiş bir karakter olarak yansıtılır.

1. Cemal ve Eşcinsellik

Doğal cinsel denge, bir erkek ve bir kadın arasında olan münasebettir. Ancak Antik Çağ'dan bu yana eşcinsel eğilimler yer yer baş gösterir. Mitolojide Tanrı Apollo'nun Hyakintos ile yakın bir duygusal ilişkide olduğu Ovidius tarafından anlatılır (Erhat, 2007: 147). Kur'an'da ve Eski Ahit'te de eşcinselliğin izlerine rastlanılır. Lût kavminin eşcinsel eğilimleri, onların Allah tarafından cezalandırılmasına sebep olur. Eski Ahit'te yine Lût Gölü kıyısındaki Sodom şehri de orada yaşayanların eşcinsel eğilimlerinden dolayı günahlar şehri olarak bilinir. Ortaçağ Avrupa'sında eşcinsel ilişkide bulunanlar meydanlarda diri diri yakılırdı. Bu yasaklar Avrupa'nın "çağdaşlaşma" serüveninin başlangıcına kadar gelir dayanır. Sanayi devriminden sonra bireyselleşen toplum farklı arayışlar içine girer. Cinsel tercih de bu arayışlardan biridir. Özellikle "özgürlük" adı altında eşcinsel tercihte bulunanların sayısı, Avrupa ve Amerika başta olmak üzere bir çok ülkede yaygınlaşır. Zamanla bir kadın gibi giyinmeye ve davranmaya başlayan erkek, kendisine bir erkek partner bulma ihtiyacı duyar. Bu bağlamda erkek ya kadınsı hareketlerde bulunur ya da erkek görünüm ve

davranışıyla eşcinsel cinselliğe yönelir. Bu kişiler, kendilerini topluma da bu şekilde kabul ettirmeye çalışır.

Sigmund Freud, *Cinsellik Kuramı Üzerine Üç Deneme* adlı eserinde şu çarpıcı ifadeyi kullanır: “Cinsel nesnesi bir kadın değil de bir erkek olan erkeklerin ve cinsel nesnesi bir erkek değil de başka bir kadın olan kadınların bulunduğunu öğrenmek bizi çok şaşırtır.” (Keser, 2006: 61). Gerçekten de eşcinsellik şaşırtıcıdır. Çünkü sıradışı bir davranıştır. Doğanın kabul görmediği bir yönelimdir. Biyolojik ve hormonal bazı dengesizlikleri bunun dışında tutarsak, kadına özenme ve kadın olmak isteme dürtüsü vardır eşcinsellerde. İşte, Cemal karakteri de bunlardan biridir.

Yıldırım Türker, eşcinselliği “Empatiyle çözümlenebilecek, algılanıp ayrıştırılabilecek, bizimmiş gibi kılınarak yakınlık sağlanacak bir dünya” (1995: 61) olmadığını dile getirir. Doğanın bilinen döngüsüne aykırı bir şekilde gelişen eşcinsellik tutumu toplum tarafından kolayca sindirilecek bir durum olarak gözükmez. Kabullenilmeyen eşcinsellik olgusu, bu dürtüleri taşıyanlara aidiyetsizlik duygusu verir. İnsanın biyolojik cinsiyetindeki sapma hali araftaki birinin durumuyla benzeşir. Kişilik olarak hiçbir yere ait olamama duygusu bireyi duygusal bir boşluğa iter. Ne oradasın ne burada, ne erkeksin ne kadın, ha varsın ha yok. Hiç olan bir varlıksın. Romandaki Cemal karakteri tam da bu tanıma paraleldir. Cemal’in arafta kalması onun en büyük acizliğidir: “Cemal su yansıyan ışık kadar ölgün, silikti” (10). Bakan her göz tarafından binbir mana taşır. İtilmiş ve trajik bir karakterdir Cemal. Tercihinden dolayı tutunacak hiç bir dalı yoktur. Hayattaki tek olumlu şey, yaşıyor olmasıdır.

Bir eşcinsel olan Cemal’i, Belkıs şöyle tarif etmektedir: “Dış görünüm buydu... Belkıs böyle bir şeye dayanamazdı, Cemal’i anlayamıyordu. Bir kadın gibiydi o, bütünüyle bir kadın gibi, biraz bayağı ve geveze;” (10). Belkıs kimi zaman anaç bir tavırla Cemal’i savunuyordu. Onu, samimi ve içten buluyordu: “Belki de içlerinde bu Verdurinerler ‘nüvesinde’ gönlünce yaşayan, hayatı olduğu gibi kabul eden bir tek Cemal’di. Duygularını eğilimlerini, seçimlerini saklamıyordu.” (22). Kimi zaman ise Cemal’in sürekli makyaj yapıp, kadın kıyafetleri giyip, çanta taşımamasını garipsiyor, cinsiyetini tarif etmede zorlanıyordu: “Hele Cemal! Cemal’i kadın ya da erkek cinselliğinden soyutlamak gerekiyordu.” (37). Belkıs, Cemal’e yönelik çoğunlukla olumlu ya da merhametli duygulara sahipken Cemal’in erkek arkadaşları onunla ilgili olumsuz ve aşağılayıcı duygular içerisindedirler: “Ama bir eşcinsel de değil diyordu Gökmen; Emre de onaylıyordu. Bir eşcinsel değildi demek, neydi, kadın olmak isteyen bir erkekti, öyle miydi, bir sapkın, hakiki bir ruh hastası.” (14).

Cemal, feminist bir yaklaşım sergilemekten her zaman geri duran aksine kadınlara antipati besleyen bir karakterdir: “Cemal kadınlardan hoşlanmadığını her fırsatta söylüyordu: erkeklerin onlara düşkünlüklerini anlayamıyormuş.” (37). Çünkü kadın demek onun için sevgilisi Uğur’u elinden alan Oya, babasının annesiyle aldattığı “orospu” kadınlar, annesinin çaresizlik içinde kaldığı Firdevs’tir.

Cemal, aşık olduğu Uğur’la serbest bir şekilde gezebiliyor ve dışarda buluşabiliyordu. Uğur, Oya’yı tanımadan önce Cemal’in duygularını benimsemiş ve onunla ilişki yaşamaya başlamıştı. Romanda Uğur ile Cemal’in cinsel yönden ilişkilerine yönelik herhangi bir okumaya rastlanmaz. Sadece Cemal, Uğur’a tutkuyla bağlıdır. Uğur, ona aşık olmamakla beraber onun duygularını karşılıksız bırakmaz: “Ama geçen kış iki erkek yalnızdılar ve birlikte oluşlarını sergilemekten

kaçınmıyorlardı. Örnekte Uğur'un koluna giriyordu Cemal, omzundan asma çantasını sallayarak, tiyatrolarda, sinemalarda, meyhane çıkışlarında. Galeriyeye de birarada gelmişlerdi." (11). 1950 sonrası yaşamı anlatan romancı, eşcinsel bir karaktere yer verdiğine göre bu varılabilir. Hristiyan Avrupa'ya göre Müslüman Doğu'da daha sert bir tepkiye sebep olan eşcinselliğin toplumda kabul görmesi zordur. Romanda, doğal yaşam dengesine aykırı olan bu tutumun zorlukları yazar tarafından dile getirilmiştir. Zira biyolojik cinsiyete dışarıdan bir müdahale söz konusudur. Kimi çevrelere göre burada sadece bir tercih yoktur. Eşcinselliğe insanlığın üremesine ve geleceği inşa etmesine ket vuracağı düşüncesiyle karşı çıkar. Şüphesiz ki bu karşı çıkışın kökenlerinde dini hassasiyetler başat rol oynamaktadır.

2. Araftaki Karakter

Cennet ile cehennem arasında bulunan bir yer olan araf nasılsa, Cemal de kendisi ile toplum arasında kalan bir tip olarak araftadır. Cemal'in içinde bulunduğu durum geçici değildir. Onun eşcinsel özelliğinin ölene kadar devam etmesi, ölene kadar arafta kalacağı anlamına gelir. Cemal'in içinde yoğun psikolojik gelgitler bulunur. Nurullah Çetin'in romanlardaki kişi tiplerine göre Cemal karakteri, psikolojik bir tip özelliği gösterir (2009: 156). Cemal'in eşcinsel tutumu küçük yaşlarda başlar. Cemal, kendi cinsel eğilimi ve toplumun eşcinselliğe karşı olumsuz bakışı arasında araftadır. Bu duruma her ne kadar alışsa da yine sadece bu sebepten bir çok psikolojik darbeye maruz kalır.

Belkis'in düşünde Cemal, adeta kendi cinsiyetiyle ilgili itirafta bulunur. Cemal Uğur'a "Hayır! Seninle yatmak istemiyorum. Ne kadını ben, ne erkeğim, ne de eşcinsel! Neyim ben! Neyim!" (241). Belkis'in her ne kadar bir rüyaysa da Cemal'in duygularını yansıtır. Cemal'in içinde bulunduğu cinsiyet çatışması tam bir muammadır. O, bu girdap içinde yaşayıp gitmektedir. Hayatta her zaman bir beklenti içindedir. Onun beklentisi sadece mutluluktur. Ancak bu mutluluğu hiçbir zaman yakalayamayacağını bilir. Onun arafı cinsiyet değil, toplumun onu kabullenmemesidir.

Ölüm İlişkileri romanı, nerdeyse bütün karakterlerin kendilerini arafta hissettiği bir kurguya sahiptir. Kişilerde alabildiğine bir duygusallık ve bir şeylere tutunma isteği görülür. "Kahramanların bütün aradıkları, sevgi. Sanki herkes onları sevsen direnip bir şeyler yapacaklar." (Kıran, 1979: 86). Cemal'in durumu diğer kişilere göre daha vahimdir. Cemal hem bir tutunamayan hem de ötekileştirilmiş bir karakterdir. Cemal'i araftan kurtaracak tek kişi Uğur'dur. Tutunulacak tek dal, güvenilecek yegâne sığınaktır o. Uğur onun için ulaşılmaz ve vazgeçilmez biridir. İlk tanışmalarının ardından Uğur'un Cemal'e yaklaşımı Cemal'i derin bir tutkunun içine çeker:

"Ve bütün bir geçmiş unutulmuştu, acılar unutulmuştu, yeryüzü rüyalar boğularak gerçeklerden uzaklaşmış, denizler kara karalar deniz olmuştu, öyle olmuştu ve bir çiçek açmıştı, nihayet yeşerti, nihayet yüreğinin çarpması, ayağa kalkmıştı Uğur, sesler- sesler dinmişti ya da bir şey, bir söz... ama işitilmişti ve yolculuk sona ermiş yutsamanın acısından kurtulmuştu, 'Ben seni çok sevdim,' demişti Uğur." (96).

Cemal'in bilinçaltına bakıldığında, kendisini tamamen bir kadın gibi gördüğü rahatlıkla anlaşılabilir.

Cemal, kadınları kıskanıp onların davranışlarını basit görür. Her fırsatta kadınlardan hoşlanmadığını dile getirir ve erkeklerin kadınlara düşkünlüğünü

anlayamadığını söyler (37). Burada Cemal'in kendisini tamamen kadın gibi görmediğini de söylemek mümkündür. Freud'a göre erkek çocukların zamanla kendisini kadın olarak hissetmesi ve kadınlığı tercih etmesi psikolojik analiz açısından çok zor bir durumdur. Erkek çocuktaki iğdişlik korkusu ve cinsel arzuların evrilmesi onu kadın olmaya sevk eder. Ayrıca Oedipus kompleksini sağlıklı atlatamamış, sonrasında anneye ilgiden ziyade nefret duyma da erkeği kadınlığa sevk eden başka bir nedendir (Freud, 1998: 130). Dolayısıyla Cemal'in çocukken arafa düştüğünü ve ömrünün sonuna kadar da arafta kaldığını söylemek mümkündür.

Toplum ve geleneğin eşcinselliği kabul etmediği bir gerçektir. *Ölüm İlişkileri* romanının başkişilerinden olan kadın karakter Belkıs da bu kanaattedir. Belkıs her ne kadar Batı'lı ve seküler bir hayat tarzını benimsese de doğanın eşcinselliği kabul etmediğini itiraf eder: "İnsanların kadın ve erkek diye ikiye ayrılmaları, toplum içinde bu ayrımı dışa vurmaları hoş değildi. Ama doğa bunu istiyordu, toplum bunu istiyordu, kadınlar ve erkekler bunu istiyordu." (68). Sadece doğa ve toplum değil, inanışlar ve dinler de eşcinselliği kabul etmezler. Eşcinsel eğilimleri özellikle belirli bir inanç mensubu olmayan kişiler arasında görmek daha olasıdır. Burada da bir bağımsızlık durumunun itici güç olabildiğini söylemek mümkündür. Eşcinsel kişinin kendi asıl cinsine bağlı olmaması birçok şeyle de bağının olmadığını gösterir.

Cemal'in arafta kaldığının göstergelerinden biri de topluluk içinde hissettiği yalnızlıktır. Aile bağlarının tahrip olduğu, arkadaş ilişkilerinin sıkıntılı ve çarpık olduğu toplumdan da kopuk olan Cemal, yalnızlık girdabının içindedir. Selim İleri'nin bu romanındaki başkişilerde nitekim bir yalnızlık temasını görmek mümkündür. Selim İleri, romanlarında yalnızlığı işlediğini zaten dile getirir: "Zaman içerisinde gençlikte yazdığınız kitaplardaki yalnızlık biraz sizin hissettiğiniz, biraz toplumdan algıladığınız yalnızlık oluyor." (İleri, 2004: 7). Yazarın yalnızlığı sadece Cemal'de değil, Belkıs'ta da görülür. Kalabalıklar içinde insanın bireyselleşmesi modern çağın getirdiği davranışlardan biridir. Freud'un yalnızlıkla ilgili tespitleri Cemal'in karakteriyle örtüşür. Onun yalnızlık bağlamında ele aldığı konteksler, bizi Cemal'in yalnızlığı ve eşcinselliği ile ilgili izlere götürür:

"Çocukluk anksiyetesinin kökenine ilişkin bilgilerimi üç yaşındaki küçük bir erkek çocuğa borçluyum. Işıksız bir odada bir gün bağırdığımı işittim: "Teyze bir şey söyle korkuyorum çünkü burası öyle karanlık ki." Teyze ona cevap verir: 'Beni görmediğine göre bu neye yarayacak ki?. -Olsun der çocuk. Biri konuştuğu zaman aydınlık oluyor.'" (Kayaalp, 2001: 12)

Cemal, çocukluğundan itibaren yalnız biridir. Babasında bulunan ilgisizlik, kardeş yokluğu, ailesindeki bağımsızlık, annesinin onun ruhuna inememesi Cemal'in yalnızlığının en önemli sebepleridir.

Romanda Cemal, sevilen bir karakter değildir. En yakın arkadaşı olan Belkıs dışında onunla ilgili iyi düşünen kimse yoktur. Belkıs da onu sevmekten ziyade ona acır. Uğur'la bir ilişkisi vardır ancak Oya ile Uğur'un yakınlaşmaya başlamasıyla bu ilişki de son bulur. Hiçbir arkadaşı onun bu durumunu kabullenmez. Toplum ona karşı soğuktur. Bunlara rağmen o davranış ve duygularını gizlemez. Bu yüzden Cemal, ötekileştirilmiş bir karakter olarak hayatını sürdürür.

3. Cemal ve Oedipus Kompleksi

Modern çağın kimi sanatçıları Freud ve Jung'dan etkilenir, onların psikanalitik öğretilerini eserlerindeki karakterlere yansıtırlar (Moran, 2018: 156). Oedipus kompleksi de bu yansımalarından biridir. Bu kompleks, psikanalitik kuramın incelediği bilinçaltı dürtülerin nasıl gerçekleştiğini anlatır. Oedipus karmaşası karşıtlıklardan ortaya çıkar ve güç, güçsüzlük ve gücü elde etme çabasının da bir sonucudur. Bu kompleksin evrensel bağlamda yaklaşımının ana temasını baba karşıtlığı oluşturur. Çocuk anne karnına düştükten sonra babanın çocukla herhangi bir bağının kalmaması, kompleksin ilk adımını oluşturur. Babaya karşı olma dürtüsü de fizyolojiktir (Freud, 2001: 12). Bu dürtü, çocukluk döneminde sağlıklı atlatılmadığı takdirde ilerleyen yaşlarda babaya yönelik nefrete sebep olur. Romanda, babaya karşı bir nefret olduğu satır aralarına serpiştirilmiştir.

Köklü bir aileden gelen Cemal'in babası Şefik, ailesine karşı oldukça duyarsız biridir. Zamanın çoğunu alkol ve eğlence ile geçiren babaya, Cemal'in öfkesi büyüktür. Alkolün yanında babanın birçok kadınla da yasak ilişkisi vardır. Bunu da gizleyerek değil, açıkça yapar. Cemal'in kadınlara karşı olumsuz duygular içinde olması, babasının kadınlar yüzünden onu sahiplenmemesinden de kaynaklanır. "Babası yıllarca kaçmıştı evden, karısından, küçücük, ufacık bir çocuk olan Cemal'den... hep başka kadınlar, hep metresler..." (84). Cemal'in annesi olan Firdevs Hanım, eşinin kendisini sürekli aldattığını bilir ve bu durumu kanıksar. Zaten metresler "Genellikle erkeğin karısının ve çocuklarının mağduriyetini ifade eder" (Şengül, 2019: 302). Annesi dışındaki öteki mağdur Cemal de babasının metresleriyle olan ilişkilerinden dolayı içten içe öfkeli ve annesine yapılanları hazmedemez. Bu türden bir yasak ilişki, hem anne hem çocuk ve devamındaki nesillerin değersiz hissetmelerine ve kimi cinsel sapmalar sergilemelerine kaynaklık etmektedir.

Cemal babasından nefret eder, onu sevmezdi. Babası Cemal'e karşı çok ilgisiz bir adamdı. Ancak Firdevs Hanım'ın her zaman umudu vardı. Annenin umutlu olmasının sebebi çocuğuna acımasından gelir: "Firdevs Hanım saçlarına kolonya sürmüştü Cemal'in, 'Belki öper baban, temiz temiz...' demişti. Öpülmemişti saçlar." (99). Cemal'in babaya karşı hissettiği olumsuz duygular babayla olan geçmişinden kaynaklanır. Bunun yanında burada trajik bir olay da göze çarpar. Babalık görevini yerine getirmeyen birisinin erkek çocuğunun eşcinsel olması bir tesadüf olmasa gerek. Baba gücü kuvveti temsil eder. Mitolojide en güçlü Tanrı Zeus'tur. Zeus, erkek ve babadır. Hristiyanlık inancında İsa peygamber Tanrı'nın oğlu olarak kabul edilir. Dolayısıyla Tanrı en güçlü ve kudretli olan babadır. Peygamberler yine hem kudretli hem de babadır. Baba olgusu bu bağlamda önemlidir. Ancak Cemal bu güçlü babadan mahrumdur. Belki de eşcinsel yönünün güç kazanması babalığın ve erkekliğin onda bıraktığı zayıf imajdan kaynaklanır.

Cemal'in babasından nefret etmesinin bir başka sebebi de babasının metresiyle arasında geçen bir olaya dayanır. Babasının metresi olan Bayan Jozefin'den yediği tokadı hiç unutmayan Cemal, hayatının geri kalan kısmında sürekli olarak kadınlardan nefret ettiğini dile getirecektir. Bu yolla o, babasından psikolojik şiddet görmektedir. Çünkü Cemal'le babası Jozefin'i görmeye gittiklerinde babası Cemal'in Jozefin'e nasıl davranması gerektiğini tembihler, Jozefin'e verilecek çiçeğin nasıl verilmesi gerektiği tutkuyla anlatır: "Şimdi ben taşıyacağım, sonra sen sunacaksın; Jozefin'in elini öp, ama

sakın başına koyma.” (99) diyen Şefik, Cemal’in ileride bu gibi durumlardan ne denli olumsuz etkileneceğini önemsemez.

Oedipus kompleksinin bir başka emaresini Cemal’in Uğur’a duyduğu bağlılıkta görebiliriz. Oedipus karmaşasını aşamayan birey klinik bir vakadır ve hasta olduğundan habersizdir. Cemal’in geçmişte anneye/babaya olan bağlılığı/bağısızlığı gençlik yıllarında Uğur’a yönelir. Uğur’a o kadar bağlıdır ki onun için kolayca ölebilecektir. Cemal, “Ben seninleyken yok olmak istiyorum.”, “yakıştıramıyorum sana benimle arkadaşlığı, dostluğumuzu birlikteliğimizi yakıştıramıyorum.” (117) ifadelerini kullanır. Eşine ya da arkadaşına bağımlılığın sebebi, fallik döneminin sağlıklı geçirilmemesinden kaynaklanır. Anne ve babadan yeterince sevgi görmeyen birey ileriki yaşlarda bu duyguyu farklı insanlarla gidermeye çalışır. Cemal de bu bağlılık duygusunu Uğur’a yönlendirir. Cemal’in babaya duyduğu nefret ve Uğur’a bağımlılığı onun Oedipus kompleksinin çıkmazında olduğunu gösterir.

4. Entelektüel Cemal

Carl Gustav Jung, eşcinselliği animal duygular eşliğinde olağan görür. Kişide fiziksel anlamdan ziyade dingin duygularla hareket isteği oluştuğunda, bu durum aykırılık teşkil etmez. Jung’un eşcinsel yaklaşımı patolojik bir vakadan ziyade duygusal bağlamda bir eşcinsellik yaklaşımıdır. Jung, bunu erkekteki anima dürtüsüyle açıklar. İki hemcins arasındaki münasebeti ise sağlam bir dostluk olarak tanımlar. “Mesela bir parça eşcinsel bir öğretmen, parlak eğitim yeteneğini genelde kendi eşcinsel eğilimine borçludur. Yaşlı ve genç insanlar arasındaki eşcinsel ilişkinin bu nedenle her iki taraf için de avantajlı ve kalıcı bir değeri olabilir. Böyle bir ilişkinin değeri için olmazsa olmaz tek koşul dostluk isteği ve onların buna bağlılıklarıdır.” (Jung, 2015: 93). Cemal’deki entelektüel olma isteği, okuma ve çeviri yapma, özünde animal bir duygunun yansımasıdır.

Jung’un yaklaşımına bakıldığında animal duyguları eşcinsellik ile tarif etmek de çok doğru olmaz. Romanın başkişilerinden Belkis, Cemal’in eşcinsel tercihini bir kenara bırakacak olursa onun sanat ve edebiyatla ilgisini şaşkınlıkla karşılar: “Belkis onun daktilo başında, masasının üstündeki sözlükleri, sanat tarihlerini, estetik üzerine yazılmış bütün kitapları karıştırırken, asıl o zamanlarda kişilik kazandığına, gerçek iç dünyasına döndüğüne inanıyordu.” (17). Seküler ve solcu diye adlandırabileceğimiz bir hayatı sürdüren Belkis’in da eşcinselliğe yaklaşımı çok da kabul edilebilir gözükmemektedir. Cemal’in Hegel okumaları ve çeviri yapması bir diğer arkadaşı olan Gökmen’i de hayrete düşürür: “Böyle bir adam Hegel çevirsin... Akli almıyordu Gökmen’in. Kişiliksiz, zavallı bir insandı Cemal.” (18).

Zamanla Cemal’in birçok arkadaşı onun çeviri ve okuma çabalarının göstermelik olduğunu düşünür. Çünkü Cemal’in iç dünyası bir enkazdı. Böyle bir enkazın sağlıklı çeviri yapması da olanaksızdı. Emre, bu konuda Cemal’e aşağılayıcı hisler besliyordu. Çeviri konusunda diğer arkadaşları da farklı bir görüşte değillerdi. “Ve Cemal onursuzdu, alabildiğine onursuzdu. Hegel, kim bilir hangi sarsıntuların yıkımların kurbanı olacaktı.” (151). Arkadaşları Cemal’in felsefeye ilgisini samimi görmediler. Ancak Cemal, çevirileri bir yerde geçinmek için yapmıştır.

Eşcinsel eğilimi olan birinin Batı aydınlarıyla ilgilenmesi alışıldık bir durum değildir. İleri, bu karakterde Osmanlı’nın yıkımı ile Cemal’in ruhsal yıkımı arasında da

bir analogi kurar. Fazıl Paşa'nın torunu olan Cemal, Batı'nın Türkiye üzerindeki olumsuz dejenerasyonlarını gösterir. Bir Türk olan Cemal'in özellikle Batı felsefesi figürlerini ele alması ve eşcinsel olması tesadüfi bir seçim değildir. Batı'nın gençler üzerindeki deformasyonu da satır aralarında görülebilir. Belkıs'ın sürekli eş değiştirmesi, neredeyse bütün arkadaşlarıyla ilişki yaşaması, Cemal'in insan doğasına aykırı davranışları, Uğur'un eşcinsel biriyle ilişki içinde olması Doğu toplumunda alışıldık durumlar değildir.

5. Tutunamayan Cemal

Eşcinsel eğilim, özünde bir aykırılık barındırır. Kişinin doğal bir yolla hayata gözlerini açtığı cinsiyeti ve bu cinsiyete yönelik davranışları tamamen yok edilmek istenmektedir. Bu yıkım, özellikle bedenine sahip olan kişi tarafından yapılmaktadır. Cemal erkek cinsiyetini reddeder. Kadın gibi davranır ancak kadın cinsiyetini de reddeder. Bütün bu duygular Cemal'in arayışından ve tutunamayışından ileri gelir. Selim İleri'nin birçok romanında tutunamayan karakterini görmek mümkündür. Tutunamayanlar, mutlu olmaya çalışıp hiçbir şekilde mutlu olamayan kişilerdir. Henüz cinsiyet olarak ne olduğuna karar verememiş Cemal, hem cinsiyetinde hem de toplumda bir tutunamayan rolündedir.

Huxley, Batı psikiyatrisinde asıl amacın, uyumsuz olan kişinin, daha az uyumsuz olan kişilerin oluşturduğu topluma ayak uydurmak olduğunu dile getirir (Eliot, 1990: 254). Uyumsuz olan Cemal, hayata ayak uydurmaya çalışır. O, hayata küskün biridir. Bunun en önemli sebebi babası ve içinde bulunduğu geniş ailesidir. Dedesi Fazıl Paşa, bir yönetici olarak dünyadaki yenilgisini Rus'lardan alır. Roman zaten yenilgi üzerine kuruludur. Sadece Cemal karakteri değil, diğer başkışiler de bir mutsuzluk içindedirler. Ancak Cemal bir yıkıntı haline gelmiştir. " 'Hayat mı, çok yaşadım onu ben,' demişti, 'şimdi hayat olmayanı yaşamak istiyorum.'" (70). Cemal aslında ne hayat olanı ne de hayat olmayanı yaşar. Yaşamını birlikte sürdürdüğü annesi de hayat olmayanı okura yansıtır. Babasının bıraktığı yıkıntıların en önemlisi eşi Firdevs Hanım'dır. Cemal'in tutunamama sebeplerinden biri de yıkılmış aile ilişkileridir.

Şerif Aktaş, bir romanda tek şahsın etki yaratmadığını onunla beraber mutlaka onları birbirine bağlayan ve birbiriyle ilgilenmeye zorlayan ikinci bir şahsı şart görür (2005: 135). Cemal'in tek dayanağı ve tutunacağı yegane insan Uğur'dur. O, Uğur'a içini dökerek bütün tutkusunu anlatır: "Ben seninle yok olmak istiyorum, yakıştıramıyorum sana benimle arkadaşlığımızı, dostluğumuzu, birlikteliğimizi yakıştıramıyorum." (117). Uğur, Cemal ile samimi ilişkisinden sonra ondan kopmak ister. Uğur'un ilgi duyduğu partner Oya'dır. Cemal, her ne kadar Uğur'un Oya'ya yönelik aşkını kabullenmiş görünse de içten içe Uğur'a yoğun bir tutku duyar. Artık o, Uğur'a bağımlı hale gelmiştir. Cemal'in Uğur'a bağımlılığı bir hastalık halini alır. O, topluma tutunamadığı gibi aynı zamanda Uğur'a da tutunamaz. Uğur'un onu terk etmesi Cemal'in tutkuyla Uğur'a bağlı olmasından ziyade Uğur'un bir kadın olan Oya'ya ilgi duymasından kaynaklanır.

Cemal'in tutunmaya çalıştığı bir diğer nesne de alkoldür. Alkol, 1950 sonrası seküler hayata mensup birçok yazarın eserlerindeki kişilerde görülür. Bu romanda alkol Cemal'e güç veren, onun arkadaş çevresinde kabul görmesine aracılık eden bir araçtır. Tutunamayan Cemal'in tutunması için varolan bir tüketimdir. Cemal, yakın

arkadaşlarıyla buluştuğu özel bir gecede kendi varlığını alkolle güçlü kılmaya çalışır. Bir kasa şampanyanın koca geceye yetmeyeceğini düşünen Cemal: “İçeceğiz bu gece, şampanya banyosu yapacağız.” (49) der.

İleri, Cemal karakterinde tutunamayan bir aydından ziyade kendisini bulamayan bir kişiyi anlatır. Batı egemenliğini kabul eden Türk toplumu, Batı'nın kültürünü 1950'li yıllardan sonra içselleştirir. Eşcinsel eğilimi olan bir kişinin bu durumunu toplumdaki saklamayıp duygularını apaçık yansıtmaması, bir yerde toplumun da bu duruma alıştığını gösterir. Ancak bu alışkanlık hali, mevcut durumun kabul gördüğü anlamına gelmez. Cemal'in arkadaşları tarafından da kabul görmeyen eşcinsellik eğilimini, arkadaşları onun yüzüne söyleyerek değil de bir iç monolog halinde yansıtır.

Sonuç

Ölüm İlişkileri adlı romanda, kişilerin kendine ve topluma yabancılaşması, bağımsızlık, melankoli, aşk, mutsuzluk gibi marazi temalar bulunmaktadır. Bu roman, ayrı bölümler halinde birçok başkışiden oluşur. Bunlardan öne çıkan karakterlerden biri de Cemal'dir. Eşcinsel bir karakter olan Cemal'in hayatının gençlik kısmı romana konu edilir. Selim İleri'nin bir eşcinseli mağdur ve masum bir karakter olarak göstermesi tesadüf değildir. Toplumun ve dinin karşı olduğu eşcinsellik, Avrupa ve Amerika'dan sonra ülkemizde de tohumlarını atmış, edebiyatta da yerini almıştır. Toplumumuzda eşcinselliğe karşı olumsuz bir bakış söz konusudur. Buna rağmen İleri, bu durumu romanında işlemekten çekinmez. Burada toplumdaki ziyade Cemal'in arkadaş ve aile çevresinin olumsuz duyguları göze çarpar. Seküler bir hayatı yaşayan insanların hem Cemal'le yaşayıp hem de onu ötekileştirmesi bir çelişki olarak görülebilir. Yazar Cemal'le 1950'li yıllardan sonraki gençlerin sürekli bir mutsuzluk, karamsarlık, amaçsızlık içinde döndüğünü okura sunmak ister.

Cemal karakteri, bir yıkılmışlığın ve tükenmişliğin sembolüdür. Osmanlı'nın yıkılışı ile Cemal karakteri üzerinde bir analogi yapılır. Batı'nın üstünlüğünü kabul eden Cumhuriyet, onun hayat şeklini koşulsuz şartsız almaya gayret eder. Eşcinsel davranışların yayılması anlamında da Avrupa'da nasıl bir yaklaşım sergileniyorsa seküler hükümetler benzer bir yaklaşım tarzını benimser. Gelenek ve dini birçok duygu ve davranışı yasaklamak isterken öte taraftan dejenerasyonun farkında değildir. Bunun dışında gençler arasında yaşanan çarpık ilişkiler ve aile içindeki çıkar çatışmaları, romanın derin yapısında okunur. Cemal karakteri ise bu yıkıntıların en kötüsü olarak okurun karşısına çıkar. Romanda Cemal, kötü bir insan değildir. Aksine onu aşağı gören birçok insandan daha merhametli ve iyi bir insan olarak yansıtılır. Bir ihmal ve sevgisizliğin kurbanı olan Cemal karakterinin hayatı, girdaplarla geçer. Sürekli bir bağımsızlık içinde olması yine o günkü gençliğin içinde olduğu durumun bir sonucudur. Selim İleri, Cemal karakterini oluştururken Osmanlı'dan Batı'ya yönelişin sıkıntılarını da gözler önüne serer.

Kaynaklar

Aktaş, Ş. (2005). *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*. Ankara: Akçağ Kitapevi.
Aktaş, H. (2006). *Çağdaş Türk Şiirinde Tip ve Karakterler*. Edirne: Yort Savul Yayınları.

- Barbarosoğlu, N. (2004). "Geçmişin Geçip Gidemediği Romanı: Yarın Yapayalnız", *Hürriyet Gösteri*, 259, 6-11.
- Ecevit, Y. (2012). *Türk Romanında Postmodern Açılımlar*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Eliot, T. S. (1990). *Edebiyat Üzerine Düşünceler*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Erhat, A. (2007). *Mitoloji Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Freud, S. (1998). *Ruh Çözümlemesine Yeni Giriş Konferansları*. İstanbul: Payel Yayınevi.
- Freud, S. (2001). *Haz İlkesinin Ötesinde Ben ve İd*. İstanbul: Metis Yayınları.
- İleri, S. (1995). *Ölüm İlişkileri*. İstanbul: Can Yayınları.
- Jung, C. G. (2015). *Feminen Dişillik Farklı Yüzleri*. İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Kayaalp, M. L. (2001). "Yalnızlık Kader, Yaşam Heder (midir?)", *Psikanaliz Yazıları*, Yalnızlık, 11-19.
- Keser, V. (2006), "Erkeklerde Kadınlık", *Psikanaliz Yazıları 2*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 61-75.
- Kıran, A. (1979), "Selim İleri'nin Yapıtlarında Toplumsal Bir Sorun", *FDE Yazın ve Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, c. I, 4, 80-96.
- Moran, B. (2018). *Edebiyat Kuramları ve Eleştirisi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oktay, A. (1998). *Selim İleri'nin Romancılığı ve Romanları Şeytan, Melek, Soyтары*. İstanbul: Oğlak Yayınları.
- Parla, J. (2005), "Edebiyatta Karakter ve Tip", *Kitaplık*, 83, 77.
- Parla, J. (2013). *Don Kişot'tan Bugüne Roman*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şengül, M. B. (2016), "Türk Romanında (1960-80) Boşanma ve Kadın", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 9, S. 47, 169-177.
- Şengül, M. B. (2019). *Türk Romanında Feminizm*. Ankara: Gece Akademi.
- Tekin, M. (2012). *Roman Sanatı: Romanın Unsurları*, Ankara: Ötüken Yayınları.
- Türker, Y. (1995), "Eşcinsel Aşkın Çevresinde", *Cogito*, 4, 61-62.
- Yüceyılmaz, M. (2006). "Kişilikli Karakterler ve Karakterizsiz Tipler", *Bizim Külliye*, 27, 23-25.

